

A műfordítások mint funkcionális szövegvariánsok

1. Bevezetés

A funkcionális nyelvészet a jelentésekhez rendelt különböző grammatikai formák szövegbeli funkcióinak leírására törekszik. A funkció azonban nem merev kategória, hanem folyamatjelleg, amely a beszélői vagy hallgatói feldolgozás eredményeképpen jön létre (vö. Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008).

A funkcionális nyelvészetnek fontos alapelve a prototípuselv, amely szerint a jelentések kifejezőeszköz-rendszerének centrumában az invariáns jelentésjegyet tartalmazó legtipikusabb, a prototipikus kifejezés áll. A nyelvi funkciók figyelembevételével a jelentésleírásban azonban nemcsak a grammatikában, hanem a stilisztikában, a kontrasztív nyelvészetben és más diszciplínákban is fontos szerepet játszik a 20. század elejétől kezdve.

A funkcionális stilisztika lényegének felvázolásakor abból kell kiindulnunk, hogy az egyes szövegek információtartalmának kifejezésére szolgáló nyelvi és nem nyelvi elemek funkciójának a leírása a meghatározó a szöveg jelentésének értelmezésében. A funkcionális stilisztikai vizsgálat középpontjában tárgyának megfelelően a funkcionális stílusok állnak, amelyek a konkrét szövegek komplex nyelvi kifejezésrendszerét vizsgálják a szövegalkotás más kritériumainak függvényében (pl. a szöveg témája, műfaja, a szöveg alkotójának közlési szándéka stb.) (vö. Szathmári 2004, Szikszainé Nagy 2011).

A funkcionalitás a forrásnyelvi és célnyelvi műfordítás-szövegek egybevető stilisztikai vizsgálatok is fontos szerepet játszik (vö. Popovič 1980, Lőrincz 2014). Popovič az irodalmi kommunikációval kapcsolatban a forrásnyelvi és célnyelvi irodalmi szövegekre alkalmazta a variativitás elméletét, és rendszerében a funkcionalitásnak is nagy szerepe van (vö. Popovič 1980, Lőrincz 2007, 2014).

2. A funkcionális ekvivalencia a fordításelméletben

Tökéletes megfeleltetési viszony nem létezik, az ekvivalencia legjobban a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek funkcionális hasonlósága felől közelíthető meg. A forrás- és célnyelvi szövegek megfeleltetésének egyik típusa a funkcionális ekvivalencia. A funkcionális ekvivalencia Nida (Nida 1964, Waard–Nida 2002) munkássága révén került be az általános fordításelméletbe, majd a magyar fordításelméleti szakirodalomba (vö. Klaudy 1997). A különböző nyelvi elemeket akkor tekintjük egymás funkcionális ekvivalenseinek, ha az aktuális kontextusban ugyanaz a kommunikatív funkciójuk.

Nida és Waard értelmezésében a funkcionális ekvivalencia akkor jön létre, ha a forrásnyelvi szöveg az eredeti jelentést legjobban megközelíti. „A funkcionális

ekvivalencia azonban nemcsak a forrásszöveg jelentésének tökéletes megértése, de a fordítás azon módja is, amelynek eredményeképpen a szándékolt befogadók feltehetően megérthetik a szöveget” (Nida–Waard 2002: 11). Nagyon fontos feltétel tehát a fordításszöveg értelmezésében a befogadó részvétele is, ami a szociolingvisztika felől közelíti meg a fordítást. A befogadóra tett hatás pedig sokszor nehezen vetíthető előre. Különösen akkor, ha az eredeti szöveg és a fordításszöveg keletkezése között sok idő telik el.

Bár az ekvivalencia meglétét sokan tagadják mind a nyelvészeti háttérű fordításelméletben (translation theory), mind pedig az irodalmi fordításról való gondolkodás szakirodalmában (vö. Kabdebó et al. 1998), abban azonban sokan egyetértenek, hogy az eredeti szöveg funkcionális variánsa a célnyelvi szövegnek. A fordított szövegvariánsnak ugyanis ugyanazt a funkciót kell betöltenie a befogadó kultúrában, amelyet az eredeti szöveg a forrásnyelvi kultúrában betöltött.

3. A kommunikatív ekvivalencia

Popovič az eredeti irodalmi szövegek célnyelvi szövegvariánsainak létrehozásakor az egyik legfontosabb szempontnak a forrásnyelvi szövegek stílusának átvitelét tartja a célnyelvi szövegvariánsba. „A szépirodalmi szöveg stílusában az ekvivalencia kétféleképpen érvényesül: egyrészt a paradigmatiszós tengelyen, azaz a kifejezőeszközök konkrét kiválasztását megelőző helyzetben; valamint a szintagmatiszós tengelyen, amely már meghatározott, a szövegben adott kommunikációs helyzetnek megfelelő kifejezőeszközök megválasztását jelenti. [...] Ennek alapján a műfordítási ekvivalenciát úgy értelmezzük, mint az eredeti mű és a fordítás kifejezőeszközeinek egyezését, s nem lényeges, hogy ezt az egyezést milyen tényezőkkel valósítja meg a műfordító” (Popovič 1980: 139).

Popovič ekvivalencia-értelmezése megengedi tehát a szövegrészletek módosításait is annak érdekében, hogy a forrásnyelvi szöveg egészének üzenete átke­rüljön a célnyelvi szövegbe. A különböző szinteken megvalósuló módosulások paradox módon nemcsak a teljes tartalmi és formahűség lehetetlenségének a jelei, hanem annak is, hogy bizonyos változtatások árán el lehet kerülni a „hűtlenséget”, azaz az eredetivel kommunikatív­e egyenértékű szövegvariánsokat lehet létrehozni.

Azon kívül, hogy az eredeti szöveg egészét is invariánsnak kell tekintenünk, amelynek jelentését vissza kell adnia a fordításszövegnek is, a szöveg stílusában is van egy vagy több olyan rész, amely dominál a többihez viszonyítva, ezt Popovič terminológiai megkülönböztetésként szöveg­invariánsnak nevezi. A szöveg­invariáns­­t is feltétlenül meg kell őrizni a fordításban is. Ami ezen kívül esik, kisebb-nagyobb mértékben módosulhat. Ugyanakkor pedig a műfordítónak arra is törekednie kell, hogy azokat a részeket, amelyeket az eredeti szöveghez képest módosított a célnyelvi szövegben, a szöveg más részeiben kompenzálja. A fordítónak az eredeti szöveg­egészhez kell „hű”-nek” lennie. „Nincs eszményi

és tökéletes szöveghűség, illetve fordítói szabadság. Ebben is, abban is van valami a másiktól. Azok a funkcionális módosulások, amelyek két nyelvi rendszer eltérésének feltételei mellett is ekvivalens kifejezési formáit adják vissza az eredeti szövegnek, az eredeti szövegegész kommunikatív ekvivalensét hozzák létre” (Popovič 1980: 148).

4. József Attila *Óda* című versének orosz és angol nyelvű szövegvariánsai

Dolgozatom következő részében József Attila *Óda* című versének fordítási variánsait vetem egybe az eredeti magyar szöveggel és egymással is. Nem töreksem azonban teljességre az elemzésben, mivel a József Attila-szöveg gondolatiságát tekintve rendkívül összetett mű, nagyívű diskurzusok sorozata az ábrázolt világ és a magát annak részeként tekintő lírai én, valamint a lírai én és a szeretett lény között (vö. Beney 1999). Erre utalnak a költemény fiktív dialogikus alakzatai (szubjekció) is.

A magyar szöveget tekintve invariánsnak, az idegen nyelvű szövegvariánsokban azt vizsgálom, hogyan valósul meg a funkcionális ekvivalencia, milyen azonosságok és eltérések vannak a szövegekben a stílus szintjén. Mivel az invariáns magyar szöveg jelentése rendkívül összetett, az alakzatok szintjét választottam ki részletesebb elemzésre, az alakzatok közül pedig az adjekciós alakzatokhoz tartozó ismétlés, ellentét, fokozás és a párhuzam alakzatait emelem ki, mivel ezek nagyobb részt alakzattársulásokat alkotva meghatározó funkciót töltenek be az *Óda* című vers jelentésképzésében és stílussteremtésében.

A leggyakoribb ismétléses alakzatok a szövegben a változatlan ismétlések (gemináció, anafora) és a variációs ismétlések (paronomasia). A magyar szövegből csak az elemzés céljából kiválasztott szövegrészek alakzatait, alakzattársulásait vetem egybe az idegen nyelvű szövegvariánsok alakzataival. A fordításszövegek alakzatainak elemzésekor először az angol, ezt követően pedig az orosz szövegváltozatokat vizsgálom meg.

Magyar szöveg:

*Itt ülök csillámló
sziklafalon*

*Az ifju nyár könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.*

Angol szövegváltozat:

*I am sitting here on a glittering wall of rocks.
The mellow wind of the young summer
like the warmth of a good supper flies around.*

*’Itt ülök csillámló sziklafalon.
az ifjú nyár lágy szellője
mint egy jó vacsora melege száll
körül(öttem).’*

Az első kiemelt forrásnyelvi szövegrész angol változata funkcionálisan ekvivalens az eredetivel, egy jelzőcserét kivéve: a *könnyű* helyett a *good (jó)* szót alkalmazta a fordító, Thomas Kabdebo. Az *around* (körül) szó betoldás a szövegben, a forrásnyelvi *kedves* jelző pedig kimarad az angol változathból. A változások ellenére a szövegrész az eredeti funkcionális ekvivalens variánsának tekinthető.

Orosz szövegváltozat:

*На теплой, как постель, скале сижу,
задумчив и рассеян, вдыхая запахи,*

с полей летящие весенних.

’Ágyemeleg sziklán ülök,
elgondolkodva és szórakozottan,
belélegezve
a tavaszi mezőkről szálló illato-
kat’.

Az orosz szövegben az eredetiben nem szereplő betoldások vannak (ágyemeleg, elgondolkodva és szórakozottan; belélegezve a tavaszi mezőkről szálló illatokat), ugyanakkor kimaradt az eredeti komplex kép: *az ifju nyár könnyű szellője* metafora és a hozzá kapcsolódó hasonlat. A vers kezdő képe így nem ekvivalens az eredetivel, csupán annak pragmatikai adaptációja (vö. Benő 2011).

*Az úton senki, senki,
Látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt...*

A (2) eredeti szövegrészletben a *senki, senki* változatlan ismétlés, gemináció az ember tájbeli hiányát érzékelteti. Él és mozog a táj, de a lírai énen kívül más szubjektum nincs benne.

Angol szövegváltozat:

*The road is empty, empty,
yet I can see how the
wind makes your
skirt flutter
under the fragile
branches of the tree*

’Az út üres, üres,
még látom ahogyan
a szél meglendíti
a szoknyádat
a fa törékeny
lombja alatt.’

Az angol szövegváltozatban is megjelenik a geminációs alakzat, de az *empty*

'üres' jelentésű szó változatlan ismétlésével, amellyel a fordító nem utal a szubjektum hiányára, csupán általános hiányt fejez ki. Így ez a változat nem teljesen adekvát változata az alakzatnak, bár az egész szövegrész funkcionálisan ekvivalensnek tekinthető a forrásnyelvi szövegrésszel.

Orosz szövegváltozat:

<i>Лесными тропами шальной гуляет ветер</i>	'Az erdei ösvényeken kósza szél sétál
<i>и, думая, что он один на свете,</i>	és, gondolva, hogy egyedül van a világon,
<i>к твоим коленям подобраться рад.</i>	örül, hogy a térdedhez törleszkedhet.
<i>Трепещут косы нежные берез;</i>	Remegnek a nyírfák kedves fonatai;'

Az orosz fordításban ezen a helyen is más információt kódol a fordító. Ennek egyik oka az, hogy a fordító, Jurij Guszev megszünteti az eredeti ismétléses alakzatot. A szubjektumok hiányát a szél megszemélyesítése váltja fel, ezzel az eredetiben nem szereplő új adjekciós alakzatot told be a célnyelvi szövegbe. Ezzel a fordító nem adjekciós, hanem a nyelvi elemek kicserélésén alapuló immutációs alakzatot hoz létre, amely ismét pragmatikai adaptáció.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a József Attila verseinek orosz fordításaiban sokszor előforduló adjekciós eljárást követve a műfordító jellegzetes orosz motívumokkal egészíti ki az eredeti táj leírását. Tapasztalataim szerint az orosz műfordítók gyakran leegyszerűsítik József Attila verseinek alakzatait és kognitív metaforáit. A versek konkrét képi síkját elválasztják az elvonttól, így a forrás- és céltartomány kapcsolatát is megbontják, megváltoztatva ezzel a forrásnyelvi szöveg metaforáinak jelentését, ezzel pedig sokszor a metaforákból építkező alakzatok szerkezetét és rendszerét is.

József Attila verseinek egyik meghatározó képi eleme a metafora. A metafora a költői szövegben a hagyományos metaforaértelmezések szerint polifunkcionális egység: a nominatív és a pragmatikus funkcióegyüttes jelenlétét feltételezi. A metafora nominatív funkciója a metafora elemeinek szemantikai információjában, a pragmatikai funkció pedig a képszerkezet strukturális elemeiben jelenik meg. A kognitív metaforákban a céltartomány és a forrástartomány elemei szervesen összetartoznak. A forrástartomány és a céltartomány összekapcsolása a költői szövegben sokszor hoz létre olyan asszociációkat, amelyek az adott kultúrában is újszerűek, hagyomány nélküliek. Így jönnek létre az új asszociációkon alapuló hapax legomenonok, amelyeknek fordítása nehéz feladat. Nem mindig „fejthető meg” ugyanis egyértelműen a hapax jellegű kognitív metafora jelentése, ahogyan sokszor a konvencionálisé sem. A különböző kiterjesz-

tések, kidolgozások és más, a kognitív metaforaelméletben leírt műveletek következtében a szöveget befogadó előismeretei, mentális erőfeszítései révén a metaforáknak különböző értelmezései jöhetnek létre, amelyek sokszor nincsenek összhangban a szöveg szerzőjének metaforaalkotó szándékával. Még akkor sem, ha a szerző és a befogadó ugyanazt a nyelvi kódot alkalmazza a szövegalkotás és a szövegértelmezés során. Ez történt az *Óda* orosz fordításában is a fordító metaforaértelmezéseivel, illetve metafora-átültetéseivel. Jurij Guszev anyanyelvi szinten beszéli nyelvünket, a magyar költészet Balassi karddal kitüntetett kiváló közvetítője. Az *Óda* fordításakor azonban véleményem szerint a szükségesnél nagyobb mértékben alkalmazkodott a célnyelvi befogadó kultúrához, megsértve ezzel a funkcionális ekvivalencia elvét is.

Az angol fordítást a magyar–angol kétnyelvű költő–műfordító, Thomas Kabdebo készítette, aki jól ismeri, és kiválóan alkalmazza mindkét nyelv metaforaalkotó hagyományát, és fordításában létre tudta hozni a József Attila-szöveg adekvát angol nyelvű funkcionális szövegvariánsát.

Magyar szöveg:

*és – amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken, fogaidon
a tündér nevetés.*

Angol szövegváltozat:

<p><i>– as the stream down below is running away – I see again, how the ripples on round white pebbles, the fairy laughter spouts out on your teeth.</i></p>	<p>’amint a patak fut tova alant újra látom, a hullámok amint gördülnek a fehér kavicsokon, fogaidon a tündér nevetés előm- lik.’</p>
--	---

Az szövegvariánsban a fordító a *Szinva* tulajdonnév elhagyásával kiszakítja a *kerek fehér kövek=fogaid* metaforát a konkrét szövegkörnyezetből. Az eredeti tömör metaforikus képet megbontva variációs szinonimikus ismétlést told be a szövegbe (*stream is running away, spouts out*), az eredeti metaforát pedig párhuzamos alakzattá változtatja, megszüntetve a forrásnyelvi fogak=fehér kövek kifejtett metaforát. Ezzel az eljárással több módosulás is keletkezett a szövegben, ami a funkcionális ekvivalencia ellenében hat.

Orosz szövegváltozat:

В речушке, что покрыта рябью зыбкой,

*в струящемся расплавленном опале,
на белых камешках, как на зубах,*

*горит лучисто
твоя улыбка,*

'A könnyű fodrokkal fedett patakban,
ezüstös olvadt opálban,
a fehér kavicsokon, mint a fogakon
ég fényesen
a mosolyod.'

Az orosz nyelvű szövegvariáns sem funkcionális megfelelője a magyar szövegrésznek: *в струящемся расплавленном опале* 'ezüstös olvadt opálban' színjelzős szerkezet betoldás, új adjekciós alakzat. Az eredeti fogak=fehér kövek metafora az orosz szövegben hasonlattá egyszerűsödik. A *tündér nevetés* színesztéziát pedig kihagyja a fordító, helyette a *твоя улыбка* 'mosolyod' szót szerepelteti. Mivel az egész képszerkezet eltér az eredetitől, így ismét pragmatikai adaptáció jön létre.

A következő szövegrészben a szerelmi vallomás ellentétes és párhuzamos alakzatokban bomlik ki.

Magyar szöveg:

Óh, mennyire szeretlek téged,

(...)

*Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogyan szeretlek, te édes mostoha!*

Ebben a részben az antitézis alakzatai dominálnak. Az ellentét különböző típusai is meghatározó alakzatai József Attila kései költészetének. Ezek egyike a személyes névmással jelölt lírai én és a szeretett lény, a te közötti ellentét. A fent és a lent, a kint és a bent ellentétét tartalmazó kognitív térmetaforák is gyakoriak József Attila költészetében. A forrásnyelvi szövegrészben rendkívül expresszív a két antitézis: *a távol közelében; földön és égbolton*. A határozót tartalmazó alárendelő és mellérendelő szintagmákkal kifejezett antitézisek a szövegben egy jelzős szintagmával kifejezett szemantikai ellentéttel, oximoronnal egészülnek ki. Az oximoron a metafora azonosított elemével társulva (te) komplex képet alkot: *Te édes mostoha*. A szövegrészben az ellentét alakzataihoz társul a gradáció (fokozás), amely szinonimikus variációs ismétlés is egyben: *zengem, sikoltom*.

Nézzük most meg a szövegrész alakzatait az angol fordítási variánsban!

Angol szövegváltozat:

*O how I love you, ...
Who part from me, in silence, and run away*

*like the waterfall from its own rumble
while I, between the peaks of my life,
near to the far
cry out and reverberate
rebounding against sky and earth
that I love you, you sweet step-mother.*

‘Ó mennyire szeretlek téged, ...
Ki a részem vagy, és csendben
futsz tova
mint a vízesés önnön morajától
míg én, életem csúcsai közt
a távolhoz közel
kiáltom szét és visszhangzom
visszaverődve égről és földről,
hogy szeretlek téged, te édes
mostoha.’

Az angol szövegvariáns kisebb módosításoktól eltekintve funkcionálisan ekvivalens az eredetivel. A dinamikus *zengem, sikoltom* igékkel kifejezett fokozást a fordító a *cry out and reverberate* ’kiáltom szét és visszhangzom’ jelentésű szinonimákkal adja vissza. Így a szinonimikus ismétléses alakzat is létrejön a célnyelvi szövegben. A *reverberate* ’visszhangzom’ ige az *against sky and earth* ’égről és földről’ ellentétes alakzattal alkot alakzattársulást az angol szövegvariánsban. Betoldás az angol szövegben a forrásnyelvi szövegrészben nem szereplő *Who part from me* ’ki a részem vagy’ metafora. A célnyelvi szöveg ellentétes alakzataival az *in silence* ’csendben’ határozó és a *rumble* ’robaj’ az eredeti szöveggel adekvát módon erősíti a fordító az ellentétet a zaj különböző fokozatai és a lélek belső csendje között.

Orosz szövegváltozat:

О, как безмерно я люблю тебя! (...)

боюсь тебя и о тебе мечтаю.

Ты, словно водопад, умчишься молча прочь,

меня, свой грохот, позади оставив.

И буду я один меж тесных берегов

выть от тоски, как волчья стая,

‘Ó, milyen mérheterlenül szeretlek téged!
félve tőled, és rólad álmodozva.’
Te, mint egy vízesés, robogsz
halkan tova
engem, a robajodat, hátrahagyva.
És én egyedül fogok a szűk
partok között
üvölni a bánattól, mint egy
farkascorda.’

Az eredeti alap gondolatok az orosz nyelvű szövegvariánsban is olvashatóak, az alakzatok struktúráját és a versformát tekintve is jól követi a fordító a forrás-

nyelvi szöveget. Az eredeti és az angol variánshoz viszonyítva azonban több módosítás is létrejött az orosz célnyelvi szövegben. Az orosz szövegváltozatban az újabb ellentétek betoldása felerősíti az ellentétek szintjét, valamint kibontja, részletezi a kognitív metafora táji elemeit, betoldva ismét az orosz táj egy jellegzetes elemét: *волчья стая* 'farkascorda'. Az eredeti szövegben nem szereplő adjekciós alakzatok is vannak a szövegrészben, ilyen például az ellentét a *боясь тебя и о тебе мечтая* 'félve tőled, és rólad és álmodozva' antonimikus szerkezetben.

Ugyancsak új adjekciós alakzat betoldása a célnyelvi képi síkba ugyan beleillő, azt kifejtő, de az eredetiben szintén nem szereplő metafora és hasonlat betoldása: *меня, свой грохот, позади оставив* 'engem, a robajodat, hátrahagyva; vagy: *буду... выть от тоски, как волчья стая* 'üvölteni fogok a bánattól, mint egy farkascorda'.

Az orosz szövegvariáns utolsó három sora egyértelműen pragmatikai adaptáció, az 'üvölteni fogok a bánattól, mint egy farkascorda' sor betoldása lényegesen megváltoztatja az eredeti szöveg konnotációját, bár a célnyelvi befogadó számára bizonyára jól érthető sajátos asszociációt hoz így is létre a fordító. Valószínűleg ez is volt a műfordító szándéka. Szíves szóbeli közléséből megtudhatjuk, hogy olyan szövegváltozatot akart alkotni, amely az orosz anyanyelvű befogadó számára is érthető, megfejthető asszociációs jelentéssel bír, ugyanis tapasztalatai szerint eléggé idegen tőle a magyar költő sajátos asszociációs rendszere.

„A belül megjelenített külvilág legkiforrottabb és legismertebb példája az *Óda*, amelynek megoldásai azért sajátosak, mert ez az eljárás többnyire az első személy képi megjelenítésére jellemző József Attila költészetében, itt viszont a *te*, a második személy ábrázolódik ezen a módon” (Domonkosi 2005: 63–71). A *kint és bent* kognitív metaforával kifejezett világ egyik legérdekesebb megnyilvánulását láthatjuk a következő szövegrészletben.

Magyar szöveg:

*Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyáarak,
sürög millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong –
tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.*

A vers előző szakaszában is érzékelhető volt a dinamizmus, a most elemzen-

dő szövegrészben azonban a mozgás sokkal intenzívebb. A világ megannyi fontos élőlénye, a makro- és a mikrokozmosz elemei – a munkálkodó emberek, a humanizált objektumok; apró állatok – jelennek meg az alakzattársulásokban különböző adjekciós alakzatok – felsorolás, fokozás, antitézis – alkotóelemeiként.

Angol szövegváltozat:

*Undulating hills rise
star constellations oscillate
lakes move, factories operate
millions of living creatures
insects
seaweed
cruelty and goodness
stir the sun shines,
a misty arctic light looms –
unconscious eternity roams about
in your metabolism.*

‘Hullámzó hegyek emelkednek
csillagképek rezegnek
tavak mozognak, gyárok dolgoznak
élőlények milliói
rovarok
tengeri hínár
a kegyetlenség és a jóság
mozog, a nap süt,
misztikus sarki fény homálylik –
az öntudatlan örökkévalóság kószál
anyagcserédben?.

Az angol szövegvariánsban a mozgás különböző változatait szemantikailag és funkcionálisan is ekvivalens szinonim jelentésű igékkel alkotta újra a fordító. Néhány, a szövegjelentés szempontjából nem lényeges módosulást találunk csak a szövegrészben: a *sürög* igét nem fordítja le Kabdebo. Azonban a mikro- és makrokozmosz minden eleme, a tér, a mozgás, az idő összefüggéseinek ábrázolása az eredetivel egyenértékű alakzatokban jelenik meg az angol változatban. Kisebb eltérések megfigyelhetők a fordításban itt is. Például a sarki fényhez társított *borong* ige nem dinamikus cselekvést fejez ki az eredeti szövegben, így az angol szövegvariánsban a *roams about* ‘száguld’ ige dinamizmusa ellentétes az eredeti szemantikai jelentéssel. Az *in your metabolism* ‘anyagcserédben’ az eredeti *tartalmaidban* szónak szinonimikus változata, amely konkretizálja az eredeti szójelentést, leszűkítve József Attila poliszém szavának jelentéstartományát.

Orosz szövegváltozat:

*Вздымаются в тебе холмы крутые,
созвездия мерцают золотые,
озера плещут, фабрики пыхтят,
миллионы рыб, зверей, зверят,*

‘Meredek dombok emelkednek
benned,
arany csillagzatok ragyognak,
tavak csobognak, gyárok pipálnak,
halak, vadak, vadkölykök,

*грибов, гробов,
безжалостность и человечность;
сияет солнце, мрак полярный плотен –*

*витает в глубине твоей прекрасной плоти
себя не сознавая, вечность.*

gombák, koporsók milliói,
a részvétlenség és az emberség;
ragyog a nap, a sarki sötétség
sűrű

kereng gyönyörű tested mélyén
öntudatlanul, az örökkévalóság.

Az orosz szövegváltozatnak ismét több eleme eltér az eredetitől. A tér, az idő, mozgás alakzatait a forrásnyelvihez hasonlóan megalkotta ugyan a műfordító, de az eredeti alakzatok szavait több helyen más jelentésűekkel helyettesítette. Például a mikrokozmosz részeinek felsorolásakor több cserét (immutáció) hajt végre, új rész-egész viszonyokat alkotva a szövegben, valószínűleg ismét az orosz természeti világ elemeinek az orosz versszöveg-alkotó kánonban szokásos hagyományos leírásához akart igazodni. Például a *гроб* 'koporsó' szó szerepel a szövegben a *hínár* helyett. A műfordító a halál gondolatát fejezte ki a felhasznált szóval a helyettesített forrásnyelvi szó konnotációjának értelmezése alapján: ti. a hínár lehúz, így a halál képzetét asszociálja a forrásnyelvi befogadóban. A kiválasztott *гроб* 'koporsó' is azonos hatást válthat ki a célnyelvi befogadóban.

Érdekes feladat lenne a fordítói gondolkodás elemzése is: miért éppen azokat a nyelvi eszközöket alkalmazta a szöveginterpretációban az eredeti gondolati tartalmak és a stilisztikai eszköztár, köztük az alakzatok fordításakor.

5. Összegzés

Az elemzésben nem volt céлом a teljes József Attila-szöveg minden stílus-
elemének egybevetése a célnyelvi szövegekével, csupán az orosz és angol szö-
vegváltozatokban megvalósuló néhány adjekciós alakzatnak, illetve a szöveg
alakzatrendszerének néhány fontos elemét vizsgáltam. Nem tűztem ki továbbá célul
a versnek az irodalomelméleti szakirodalomban megszokott elemzését sem, csak
egyfajta szövegértelmezéssel kötöttem össze a kiemelt alakzatok különböző
nyelvű szövegekben betöltött funkciójának vizsgálatát.

A műfordítás interkulturális tevékenység. A műfordító a szöveg jelentésének
idegen nyelvű tolmácsolásán kívül felvállalja a kulturális közvetítő szerepét is:
közvetít mind a forrásnyelvi, mind pedig a célnyelvi befogadó kultúra között. Az
irodalmi fordításról való gondolkodás irodalmában ma a szépirodalmi szövegek
egyenértékűségi viszonyának vizsgálatakor egyre inkább elfogadott az a nézet,
hogy a célnyelvi szöveg mint variáns nem a forrásnyelvi szöveg mint invariáns
teljes mása, hanem optimális esetben is csak ahhoz hasonló szövegváltozat.

A szépirodalmi szövegek fordításával kapcsolatban nagyon fontos, hogy a
szövegek kapcsán érintkező egyes kultúrákban mennyire egyezik a szöveg- és
stílusalkotó kánon. Ha a célnyelvi befogadó kultúrában, illetve annak költői
szövegalkotási hagyományában vannak a szövegkohéziós funkciójú elemeknek
kialakult formái, akkor a műfordító létre tudja hozni a célnyelvi szövegben is a

forrásnyelvi szöveg funkcionális célnyelvi variánsát. Ha azonban a célnyelvi befogadó kultúra nyelvében, kulturális és műfordítói hagyományában nincsenek meg a forrásnyelvi költői szöveg elemeinek adekvát kifejező eszközei, akkor a fordító a célnyelvi szövegvariánsban más elemekkel helyettesíti az eredeti szöveg elemeit. A műfordítói eljárásnak ezt a típusát szubsztitúciónak (helyettesítésnek) nevezzük (vö. Popovič 1980). A szubsztitúció sok esetben azonban nem egyszerű helyettesítés, az eredeti szövegelemek funkciójának létrehozására a fordított szövegvariánsban, hanem olyan mértékű változtatás, amely már pragmatikai adaptációnak tekinthető.

A szépirodalmi szövegek fordítási variánsainak létrehozásakor a posztmodern irodalomban kedvelt eljárás, az újraírás is megjelenik bizonyos mértékben. Mivel költői szövegek esetében teljes jelentésbeli és formai funkcionális megfeleltetést nem tud létrehozni még a költő-műfordító sem, minden műfordítás mint szövegvariáns újraalkotási folyamat eredményeképpen jön létre. „Minden átírás egyfajta variatív ismétlésnek fogható fel, így az újraírt mű nemcsak ismétlés, de variáció is” (Lőrincz G. 2015: 74).

Néhány megjegyzés még idekívánkozik a fordítások értékelésével kapcsolatban.

1. A kint és bent világának egymásba hajlása, a külső világ humanizálása, az ezeket kifejező alakzatok nemcsak nyelvi, hanem szoros logikai rendben való megszerkesztettsége szinte mérnöki pontosságú nemcsak a József Attila-szövegben, hanem az angol célnyelvi szövegvariánsában is. Az orosz szövegvariánsban lényegesen több eltérést találunk, több helyen célnyelvi funkcionális ekvivalens helyett pragmatikai adaptációk, az eredetitől eltérő jelentésű szövegrészek jöttek létre.

2. Az eredeti szövegben az objektív és szubjektív tér- és időmetaforák párhuzamot alkotva, majd más alakzatokkal összekapcsolódva, alakzattársulásokban jelennek meg. De nemcsak a kiemelt szövegrészek, hanem az egész versszöveg alakzatvilága rendkívül összetett, bonyolult lételméleti és metafizikai tartalmakat fejez ki. Egy ilyen szöveg fordítása a leggyakorlottabb műfordító számára is nagyon nehéz feladat. Az angol fordítás ez esetben is sikeresebb, mint az orosz. Ebben közrejátszik az a tény is, hogy Thomas Kabdebo magyar-angol kétnyelvű költő-műfordító, míg Jurij Guszev ugyan kiválóan ismeri nyelvünket és kultúránkat, magyarul is anyanyelvi szinten beszél, de nem vállalta fel azt a szerepet, hogy a fordításszövegben az eredeti szövegre jellemző nyelvi elemeket visszaadja, hanem a feltételezett orosz olvasó-befogadó elvárásainak akart jobban megfelelni. Ez a befogadói elvárásoknak való megfelelés napjainkban nagyon sok műfordításban tetten érhető. Elég utalnunk az magyar Shakespeare-fordításokra, amelyek a mai színházlátogatók szövegértelmezését könnyítik meg.

3. A költői szövegeket szervező olyan egyéni stíluselemek, mint az elvont tartalmakat kifejező alakzatok idegen nyelvi variánsai nagyon sok esetben nem,

vagy csak egyes részleteiben ekvivalensek az eredetiekkel. Ezt láthatjuk az *Óda* orosz fordításában is, amelyben a különböző alakzatok csak kisebb-nagyobb mértékben közelítik meg a forrásnyelvi invariáns elemeket, de pontos megfelelőiket sok esetben nem tudta létrehozni a műfordító. Ennek ellenére ez a szöveg is betölti kulturális közvetítő szerepét, önmagában pedig, önálló orosz versként poétikailag is, prozódiai elemeit tekintve is megfelelő, de nem funkcionális variánsa az eredetinek.

Irodalom

- Beney Zsuzsa 1999. *Lényed ott minden lényeket kitölt. Az Óda világképéről.* In: A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről. Argumentum Kiadó. Budapest. 54–76.
- Benő Attila 2011. *Fordítás és pragmatikai adaptáció.* In: A dolgok másik neve. Komp-Press Kiadó. Kolozsvár.
- Domonkosi Ágnes 2005. *Belül ég, de kívül éget". A kint-bent viszonylat megjelenítése József Attila költészetében.* In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 63–71.
- Kabdebó Lóránt, Menyhért Anna et al., (szerk.) 1998. *A fordítás és intertextualitás alakzatai.* Anonymus. Budapest.
- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Scholastica. Budapest.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. *Funkcionális nyelvitan.* In: Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor és Ladányi Mária. Akadémiai Kiadó. Budapest. 17–58.
- Lőrincz Gábor 2015. Néhány gondolat Weöres Sándor *Tao Te King* fordításának keresztény motívumairól. In: H. Nagy Péter, Keserű József (szerk.): A párbeszéd eleganciája. Köszöntő kötet Erdélyi Margit tiszteletére. Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárom. 73–81.
- Lőrincz Julianna 2007. *Kultúrák párbeszéde.* Pandora Könyvek 10. EKF Líceum Kiadó. Eger.
- Lőrincz Julianna (társszerző Kiss Tímea) 2014. *Alakzatok a magyar modern és későmodern költészetben és műfordításaikban. (Ady Endre és József Attila-verseiben).* Pandora Könyvek 32. EKF Líceum Kiadó. Eger.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete.* Madách. Bratislava. Ford. Zsilka Tibor.
- Szathmári István 2004. *A funkcionális stilisztika történetéhez.* Nyr. 128. évf. 4. szám. 435–440.
- Szikszainé Nagy Irma 2011. *Magyar stilisztika.* Osiris Kiadó. Budapest.

Waard, Jan de – Nida, Eugene A. 2002. *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban.* Ford. Pecsuk Ottó. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.